

*„Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal.
Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.”*

TUDOMÁNY ÉS KUTATÁS A 240 ÉVES KLIMO KÖNYVTÁRBAN

A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi
tudományos konferencia tanulmányai

Szerkesztette:

Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelczer-Pohánka Éva

Pécs, 2016

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.

A kötet megjelenését támogatta:

Pécsi Egyházmegye

Pécsi Tudományegyetem

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

A borítóterv: Gergely Zsuzsanna

Olvasószerkesztő: Fekete Ágnes

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
és a Pécsi Egyházmegye.

Felelős kiadó: Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes és Dr. Udvardy György

Nyomdai előkészítés: Virágmandula Kft.

Felelős vezető: a Kft. ügyvezetője

www.mandulavirag.hu

Nyomdai munkák:

ISBN: 978-963-429-059-9

ISSN: 1587-5202

© Szerkesztők és szerzők

© Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

© Pécsi Egyházmegye

A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században

A könyvtárak története számos ponton érintkezik a kultúra polgári nyilvánosságának kérdésével. A 19. századtól kezdődően ez nem is meglepő, nem is vitakérdés. Ismerjük a könyvtártörténetben a „porosz utas” *öffentliche Bibliothek*, és az „angolszász típusú” *public library* megkülönböztetést. A Magyar Királyság és Magyarország könyvtárainak története is, az újkorban, ismeri ezeket a típusokat. A modern ember – és ez nem volt mindig így – hajlamos mindig „újat”, illetve kényszeresen „újat” cselekedni. Vagy ténylegesen újat, vagy nem tudja, hogy nem újat, vagy tudja, hogy nem új, de másként nevezi, és így újnak tűnik. Amikor ma a „modern”, a „nyitott” könyvtárról szónokolnak politikusok, vagy azok közelébe sodródott, magukat értelmiséginek tartó személyek, és kioktatják a könyvtárakat fenntartó, azok modernizálásáért küzdő szakembereket, elfeledik, hogy ahogy a világon minden, a „modern, 21. századi, nyilvános, elektronikus könyvtár” is csak egy folyamat eredménye. És a folyamat – a történelem, vagyis mások tapasztalatának – megismerése sok olyan ötletet ad, amelyet a mai társadalomban is kiválóan lehet alkalmazni, a végzetes „elbunkósodási” folyamat lassításához.

A könyvtárak története egyben sok más tanulságot is hordoz. Olyat, amely jelzi, a kultúra polgári nyilvánossága felé haladunk. Ahogy a könyvtáros szakma különvált más értelmiségi tevékenységi formáktól, az egyes kulturális közösségek különféle megoldásai erre a szétválásra önmagukban is tanulságosak az egyes népek története, társadalmuk demokratizálódása szempontjából. 2006-ban Lyonban szerveztek erről nemzetközi konferenciát az *École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques* falai közt (Dominique Varry és Frédéric Barbier), és a legtöbb előadás meg is jelent a *Histoire et civilisation du livre, Revue internationale*, 3. köteteként, 2007-ben.¹ Ugyanígy érdekes kérdés a katalógusok történetében az a „demokratikus” pillanat, amikor a cédulakatalógus megjelent, és egy egyszerű szerző az „ordo” (amely már az ABC) szerint megelőzte a szenteket, vagy királyokat.²

A könyvtári nyilvánosság fogalma a modern és posztmodern társadalmakban összekötődik a polgárosodással, mint mondtam, a kultúra polgári nyilvánosságának a kérdésével. Ez a kép alapvetően azért alakult ki, mert az egyház, mint intézmény hatalomvesztése a francia forradalom idején, és az azt követő évtizedekben, egy időben zajlott a könyvtártörténeti folyamattal. Az egyház, még a nem marxista gondolkörben is, a visszahúzó, a társadalmi nyilvánosságot és a kultúra demokratizálódását akadályozó erő. A kultúra birtoklása tekintetében monopolhelyzetben lévő társadalmi csoport. Itt most nem tárgya az előadásnak, hogy a modern

¹ A magyarországi könyvtárosokról Monok István beszélt (MONOK 2007a.); az előadás magyarul is megjelent: MONOK 2007b.

² Vö.: PETSCHAR 1999., legújabban BARBIER-DUBOIS-SORDET 2015.

médiumok, az internet tulajdonosai mennyiben manipulálják az elnevezésében „nyitott”, és „szabad” társadalmat, de azt leszögezhetjük, hogy a médiumoknak (a modern sajtónak) semmivel sincsen több, illetve kevesebb köze az ember szólás-szabadságának eszméjéhez, mint amennyi az egyháznak a hithez. Az egyházi és világi hatalom összefonódottsága egykor, ma nem más, mint a sajtó tulajdonosainak, a gazdasági és a politikai hatalmat gyakorló köröknek az azonossága. Talán egyszer eljutunk ez utóbbiak szétválasztásához is.

A francia forradalom előtti időkben (*Ancien Régime*) a közös könyvhasználat és a közös használatú könyvtár számos formája létezett. Ha ezeknek a formáknak a történetét vázlatosan áttekintjük, akkor több érvet találunk arra nézve, hogy kultúrának az a bizonyos „polgári” nyilvánosságának megteremtésében sokszor az egyházak tagjai, gyakran vezetői is fáradoztak. Hiszen a nyilvános könyvtár megteremtése értelmiségi törekvés volt (ahogy az apostoli szegénységben élés ideája, vagy a protestáns reformáció, és számos más szellemi mozgalom). Az elmúlt években két nagyobb könyvtártörténeti vállalkozás fejeződött be, olyan, amely nagyobb korszak könyvtártörténetét foglalja össze. Az egyik Konstantinos Sp. Staikos monumentális műve,³ hat kötetben, időben a minőszi könyvtártól a 16. század elejéig jut el. A másik, Frédéric Barbier nagy szellemi kalandja, amelyben Alexandriától az virtuális könyvtáráig foglalja össze az európai könyvtárak történetét.⁴ Bár két szerző szellemi horizontja nagyon eltérő, más-más a szocializációjuk, és más az iskolázottságuk, a közös könyvhasználat kérdését egyik megközelítés sem hagyja figyelmen kívül.

A közös könyvhasználat történetét vázlatosan két rendező elv mentén tudjuk a legrövidebben végig követni. Az egyik a közös használat színtereinek a sorra vétele, a másik a közös használat elvi megfontolásainak számba vétele. A színtereket egészen természetesen az egyház különféle intézményeinek könyvtáraival lehetne kezdeni (vannak példák közösen gyarapított plébániai könyvtárra is, de a rendházak gyűjteményei is használhatóak voltak a laikus testvérek számára), folytatni az iskolai gyűjteményekkel. Számos magánkönyvtár is közös használatúvá vált, vagy egy tudós baráti kör számára, vagy például a főurak udvari bibliotékái is az ott élő vazallusokon kívül – és főleg Közép-Európában –, a birtokon szolgáló papok, lelkészek segítségére lehettek a prédikációik összeállításában. A latin kifejezéssel „*bibliotheca publica*”-ként megjelölt városi intézmény többféle nyilvánosságú volt, földrajzi területenként, illetve még vallási csoportonként is. Más a 15. századi firenzei, és merőben más a protestáns városoknak a lutheránus parókiához kötött, gyakran fizikailag is ott elhelyezett könyvtárak használati rendje, nyilvánosságának mértéke, jellege. A bevezetőben említett „*öffentliche Bibliothek*”, illetve „*public library*” csak 19. századi jelenség.

Sokan a nyilvános könyvtárak megjelenését a reformációhoz kötik. A közös könyvhasználat azonban nem csak a protestantizmus iskolai és vallási programja – „a tudatos hit az igazi hit” – mentén terjedt el. A német nyelvterületen már a 15.

³ STAIKOS 2004–2013.

⁴ BARBIER 2013.

században tudunk közös használatú városi könyvtárakról, amelyeket a helyi humanista értelmiségiek javaslatára nyitottak meg a polgárok előtt is. Az igazi értelmiségi az, aki elveit követve cselekszik. Így tett számos 15–16. századi humanista személyiség is akkor, amikor magánkönyvtárát legalább a szűk baráti kör számára, de gyakran lakóhelye polgárai számára is nyitottá tette. A nemzetközi szakirodalom általában a sponheimi bencés apátot, Johannes Trithemiust (1462–1516),⁵ a selestat-i (Schlettstadt) Beatus Rhenanust (1485–1547)⁶ és a Sankt Gallen-i Joachimus Vadianust (1484–1551)⁷ szokta említeni, de számos más példa is felhozható igazolásul. A reformáció előtti városi könyvtárak, illetőleg a városi tanácsok könyvtárai, s azok részleges nyilvánossága is a humanista generációk hatásának tudható be. Ilyen lehet a hamburgi⁸ vagy a lipcsei⁹ városi tanácsi gyűjtemény, de főként a nürnbergi példa, ahol az alapítás „*dem almechtigen Got zu lob vnd ere vnd dem rate der stat vnd der gantzen gemeyn zu nutz*” történt (Isten nagyobb dicsőségére, a városi tanácsnak köszönhetően az egész közösség használatára).¹⁰ Az említett, már az új szellemet képviselő példák végén említjük meg, hogy Wittenbergben, 1512-ben, Georg Spalatin az új egyetemi könyvtár számára a könyveket már „*pro communi omnium utilitate et doctorum et discipulorum nostrae academiae tam posteriorum quam praesentium*” vásárolta, vagyis a mostani és a jövőbeli tanárok és a diákok közös hasznára és használatára.¹¹

Elméleti szinten ez a törekvés az antikvitásig megy vissza, hiszen Seneca külön is írt a feleslegesen nagy magánkönyvtárakról.¹² A 13. században Szent Jeromosnak tulajdonítottak hasonló gondolatokat, részben összekötve a protestáns reformáció előzményének tekinthető kolduló rendi tanításokkal. Ezek nem pusztán az egyszerű, szegény életben látták az üdvözülés útját, programjukban a közösség felé való nyitottságnak, a mások szolgálatának is jelentős szerep jutott. Guillaume Perault (cca. 1200–1271), a lyoni püspöki székbe emelkedett domonkos szerzetes külön beszédet tartott a feleslegesen sok könyvről (*De superbia librorum*). Ezeket a magánszemélyek a vagyoni értékük (aranyozott kéziratok stb.) miatt tartják, és nem a szöveg iránt érdeklődnek, és nem érdekli őket az sem, ha a szöveg romlott. Ráadásul másoknak sem engedik tanulmányozni a kódexeiket.¹³ Francesco Petrarca (1304–1374) sem mulasztja el kifejezni véleményét azokról, akik olyan könyveket

⁵ ARNOLD 1971. 56–73.; BEHRENDT 1959.

⁶ ADAM 1973.; MEYER 1976.; HARTWEG 1984.

⁷ BIBLIOTHECA VADIANI 1973.

⁸ ZIMMERMANN 1959.

⁹ WUSTMANN 1906.

¹⁰ PETZ 1886.

¹¹ GROSSMANN 1975. 100–112.: The Growth of a Humanistic Library

¹² „*Vitiosum est ubique quod nimium est*” SENECA: De tranquillitate animi 9,4–7.; „*distringit librorum multitudo*” SENECA: Epistola ad Lucilium 1,2.

¹³ PERALDUS 1567. Tractatus 6.: De superbia librorum, Szent Hieronymusra hivatkozva ezt írja: „*Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argentoque descriptos, vel uncialibus ut vulgo aiunt litteris, onera magis exarata quam codices, dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas, et non tam pulchros codices, quam emendatos*”

halmoznak fel, amelyeket el sem tudnak olvasni.¹⁴ A 15. században, Firenzében alakult ki az a gondolat, hogy létre kell hozni az ideális, valamennyi ismert görög és latin szöveget összegyűjtő humanista könyvtárat. Cosimo Medici (1389–1464) magánkönyvtárát ajánlotta erre a célra, mint bázist, de az őt követő tudós generációknak nem volt módjuk ezt a célt megvalósítani a toszkániai városban (gondoljunk Girolamo Savanarola tevékenységére), így a magyar királynak, Matthias Corvinusnak segítettek a hatalmi reprezentációjaként létrehozott humanista könyvtár (*Bibliotheca Corvina*) gazdagításában.

A közös használatú könyvtárak gondolata hamar megjelent az országokat és a társadalmat irányító nemesség nevelésére vonatkozó, illetve államelméleti munkákban is. Egészen odáig menően, hogy a 16. század közepén már megkülönböztették a „*nobilitas generis*”-t és a „*nobilitas literatá*”-t.¹⁵ A lengyel Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572) megfogalmazta azt is, hogy az arisztokraták nem akkor szolgálják igazán a „*res publicá*”-t, ha pusztán önmaguk lesznek képzetek és olvasottak, de azzá kell tenni a *res publica* tagjait is.¹⁶ Ennek elérésére azonban, mint Christian Besold mondja, jobb, ha ők is részt vesznek a „*publica institutio*” életében és a „*publica disciplina*” útját választják neveltetésükhöz is.¹⁷ Könyvtáraikat pedig nyíssák meg egyfajta közösségi használat előtt, fogalmazza meg Cyriacus Spangenberg „*Adelspiegel*”-jében.¹⁸

Akkor tehát, amikor Martin Luther 1524-ben kiadott felhívása a német városi vezetőkhez („*An die Ratsherren aller Städten deutsches Landes*”) tanácsolja, hogy azok alapítsanak „*gutte librareyen odder bücher heuser*” (jó könyvkereskedéseket és könyvtárakat),¹⁹ nem járatlan úton járt. Ezután a gyorsan szerveződő új egyház szabályzataiba is bekerült a könyvtárról való gondoskodás szükségessége. Johannes Bugenhagen, aki az 1528-as braunschweigi és az 1535-ös pomerániai és poroszországi egyházi rendtartás (*Kirchenordnung*) összeállítója, a közös használatú könyvtár gondolatát már egyházi kötelezettségi szintre emelte.²⁰ 1531-ből Strasbourgból

¹⁴ PETRARCHA 1585. 177–184.

¹⁵ HUMPHREY 1559. 326. „*se armis, non literis natos predicant*” (sc. nobiles)

¹⁶ FRICIUS 1953. 56–57. „*Nulla est igitur compediosior ad sapientiam perveniendi via, quam lectio librorum tum sacrorum, tum etiam a viris eruditis conscriptorum.*”

¹⁷ BESOLD 1626. 16. „*Ego puto publicam disciplinam in sapientia et consensu totius civitatis fundatam, firmiorem quidem constantiam habere, quam ab unius quae iudicio pendet*” – 27. „*Juvat et habere publicas bibliothecas ... nullisque privati ...*”

¹⁸ SPANGENBERG 1594. ff. 75v–77v.: Von Bibliotheken oder Libraren: „*Neben wolbestellten Predigstülen vnd rechtschaffen angerichten Schulen sind gute Bibliotheken nicht allein ein schönes lustiges Kleinodt, sondern auch ein notwendig guter Künste nützlich vnd dienstlich ist. Denn alle Pfarrherrn, Professores vnd Schulmeister des vermögens nicht sind das sie alle Patres, Historicos, vnd andere gute Autores für sich selbst zeugen möchten, deren sie aber doch nicht allwege allerding entraten können.*”

¹⁹ LUTHER 1899. 48.

²⁰ KIRCHERORDNUNGEN (Braunschweig) 1955. 396. „*Van librien. Unde sind in den steden in parhen unde klöstern etliche librien, dar denne etliche gude bökere inne sind, welcke itzunder iemmerlick unde schmelick vörkamen unde vörbrackt werden, dat men dar över ock bevelen unde vörordenen wille, dat solcke wol to hope vorsammet werden, unde in einer iewelicken stad eine gemeine liberie gehalten werde, vör de parners, predikers, scholmesters und scholgesellen etc.*”; ugyanez a szöveg a porosz és a pomerániai rendtartásban:

maradt ránk egy dokumentum, amely szerint azért kellene egy könyvtárat alapítani, hogy a szegényebb írástudók is használni tudják a könyveket („*ein liberi anrichten... die gemein wär, das die armen gelerten sich daran üben möchten*”)²¹ – de szinte valamennyi protestáns várost vizsgálva sorolhatók a példák. A közép-európai régióban a most említett példákkal párhuzamosan – késétség nélkül – megjelent mindegyik típusú közös használatú könyvtár alapítása. Ebben a régióban az elmélet hatása és a vallási célok megfogalmazása mellett azért is lehetnek ismertek a könyvek közös használatának formái, mert könyvben is szegényebben voltunk és maradtunk. Ezért is került a nemzetközi szakmai közönség számára is az érdekesek közé az a könyvtár, amelyet a 14. század végén hozott létre 24 plébános, a Magyar Királysághoz tartozó Szepességben (Zips, Špiess).²² A falvak papjai a terület központjában, Lőcsén, a Szent Jakab templom egyik melléképületében tartották a könyveket, közösen használták azokat a napi munkában. Az első katalógusok a 15. század első feléből maradtak ránk. A humanista Johann Henckel (1483–1539) számottevően gazdagította, majd amikor Lőcse protestáns többségű lett, ezt a könyvtárat már ebben a szellemben gyarapították. Közép-Európa másik jellegzetessége a közös könyvhasználatban az, hogy az egyes példányok általában több tulajdonoshoz kerültek. Ezt a ma is meglévő könyvekben őrzött kéziratos bejegyzések igazolják. A Közép-Európában fennmaradt példányok jobban összefirkáltak, mint a nyugatibb könyvtáraké, és ez nem az olvasó fegyelmezetlenségéből származik. Külön szakirodalom foglalkozik a közös könyvhasználatra utaló „... *et amicorum*” típusú bejegyzésekkel, vagyis azzal, hogy egy könyv, már az első tulajdonosa szándéka szerint kifejezetten az övé, és a barátaié.²³ Sok formája ismert ennek a bejegyzésnek: „*kai τῶν φίλων*”, „*et sociorum*”, „*sibi et amicis*”, „*pro se et amicis*”, „*et fratrum christianorum*”, és egyhangúan elfogadott az az állítás, hogy Közép-Európában előfordulásuk gyakoribb.

A protestáns reformáció és a tridenti zsinat évszázada egyben a világ felfedezésének az első száz éve is. A természetre és a természetfelettre vonatkozó ismeret robbanásszerű mennyiségi gyarapodása abban az időszakban történt, amikor a társadalmi kommunikáció rendszerében is alapvető változás állt be, nevezetesen a könyvnyomtatás újításai immár hatalmas mennyiségű könyv előállítását tették lehetővé. A 16. században közel félmillió, a 17. században már közel kétmillióféle könyv jelent meg, és a művek példányszáma is nőtt. A 18. század további exponenciális mennyiségi növekedést hozott. A nagytömegű új ismeretet már nem lehetett az ókorból örökölt rendszerekbe elhelyezni, elkezdődött az új ásvány-, növény- stb. rendszerek kialakítása. A folyamat kezdete, a 16. és a 17. század fordulója természetes módon eredményezett szkepticizmust, hiszen a teremtés titkainak feltárhatóságában bízó reneszánsz ember csatlakozott reményeiben: átláthatatlan

KIRCHERORDNUNGEN (Preussen) 1911. 336. Ezen Kirchenordnungok könyvtártörténeti szempontú feldolgozását lásd: RADLACH 1895.

²¹ ROTT 1971. 145.

²² HOLIK 1923.; VIZKELETY 2008.

²³ HOBSON 1949.; NEBBIAI 2006.; NUOVO 2006.; MONOK 2009.; MONOK 2012.

lett a világ. A 17. században hatalmi kérdéssé vált az, hogy ki tud valós eligazítást adni az emberek számára ebben az összetett világban. Az egyház, akinek szorgos munkásai összehordták a tényanyagot a frissen alapított *Collegium Romanumba*, ahol olyan polihisztor, rendszerezők foglalták ezeket rendszerbe, mint Athanasius Kircher. De adott volt a másik út is: a dogmák megkötéseit figyelembe nem vevő, szabadon gondolkodó emberek alkotta közösségek egyesített tudása. Sorra alakultak a tudós társaságok, akiket a világi uralkodók már csak az egyházzal való összeforrottságukat lazítandó is támogattak. Mindenképpen figyelniük kell azonban arra a tényre, hogy ez a két út egyetlen konkrét, tudós társaságot, vagy közös használatú gyűjteményt létrehozó esetben sem kizárólagos utak. Nem lehet azt mondani, hogy az „egyház” ellenezte ezt vagy azt az alapítást. Minden egyes intézmény létrejöttékor az alapítók közt ott vannak az egyházi vezetők is. A tudósok közös könyvhasználata töretlen történet a 16. és 17. században is, és a korai felvilágosodás jegyében létrejövő tudós társaságok már kifejezetten egy „könyvtár-mag” köré szerveződtek, független a könyvtár eredetétől (magán, egyházi stb.). A 18. században egész Európában elterjedt szándék volt nyilvános könyvtárak létrehozására, a kezdeményezők gyakran az egyházi körökből kerültek ki. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a 17. század közepétől megszületik az a könyvtáros szakma, amelynek képviselői már ekkor kidolgozták az első „*bibliothconomia*” szakmunkákat. A könyvek tömegében megtettesült tudást nem csupán új tudományrendszerekben, hanem új könyvtári rendszerekben is el kellett tudni helyezni, és ez az elhelyezni tudás már több ismeretet is megkívánt, mint valamely diszciplína alapos tudását. A továbbiakban néhány példát mutatnék be, hogy egy-egy gyűjtemény miként válik közös használatú könyvtárrá.

Jules Mazarin (Guilio Raimondo Mazarino, 1602–1662) bíboros három könyvtárat egyesítették a Szajna partján felépült új épületben, könyvtárosa, Gabriel Naudé (1600–1653) irányításával. A könyvtári gyűjtőköre egyetemes volt, és kialakulásának történetét csak a többi Mazarin gyűjteménnyel együtt lehet megérteni, ahogy azok párhuzamosan a Barberini család műgyűjteményével gyarapodtak. A könyvtáros, Naudé, könyvtártani alapművét is²⁴ ennek a könyvnyagnak az ismeretére, és főként küldetésére alapozta. A „küldetés” (*destin, Schicksal*) egy akadémiai könyvtár megalapítása, ahogy már a bíboros életében is nyitott volt a könyvtár a tudományos kutatás számára.²⁵

Torinóban az uralkodó, Vittorio-Amadeo II di Savoia (1720–1730) a régibb savojai hercegi könyvtárat egyesíttette az *Ateneo Torinese* gyűjteményével azért, hogy létrejöhessen egy egyetemi könyvtár (*Bibliotheca Regia Universitaria*).²⁶ A könyvtáros, Scipione Maffei (1666–1775) irányította az új gyűjtemény rendjének a kialakítását, a könyvtár célja tehát a felsőbb tanulmányok támogatása.

Mária Terézia 1773-ban a Habsburg Birodalom országaiból kitiltotta a jezsuita rendet, és a 18. században több országban feloszlatták a kontemplatív életet élő

²⁴ NAUDÉ 1627, de főleg az új kiadás: NAUDÉ 1644.

²⁵ SORDET 2014.

²⁶ DE PASQUALE 2013.

rendeletet. A rendházak könyvtárainak anyaga sok helyen az aukciós házakat gazdagította, szétszóródott az új tulajdonosok könyvtáraiban. Sok helyen azonban az egyetemi könyvtáraknak adták a könyveket, vagy a felosztás alkalmát kínált egy nyilvános könyvtár megnyitásához. Erre az utóbbi történetre kiváló példa a milánói *Biblioteca Braidense*. Az itteni *Collegio Gesuitico di Brera* könyvtárát a későbbi II. József császár a világhírű berni tudós, Albrecht von Haller (1708–1777) gyűjteményének a megvásárlásával modernizálta, további két jezsuita rendház (San Fedele, San Gerolamo) könyvtárával bővítette, és így együtt nyílt meg Milánó olvasó közönsége előtt, 1778-ban.²⁷ Az 1788-ban kiadott köteles rendeletben a városi nyilvános könyvtár kedvezményezett lett, gyarapítása tehát egyfajta biztosítékot kapott.

A nyugat-európai példák felsorolását egy sajátos eset bemutatásával zárjuk. Azért választottam ezt az avignoni példát, hogy lássuk, a felvilágosodás korának egyházi vezetői pontosan tudták a kultúra társadalmi nyilvánossága szükségességét. Az 1810-ben elhunyt Esprit Calvet (1728–1810) könyvtárát, és gyűjteményeit szülővárosára hagyta. Közel 1400 könyvritkaság, 12 ezres éremgyűjtemény, antik vázák, szobrok stb. Az ötlet, hogy Avignonban nyilvános könyvtárát alapítsanak, nem volt új, hiszen maga Calvet is tervezte a forradalom előtt is, sőt, a környék főpapjai aktív lépéseket tettek ebben az irányban: François-Maurice de Gonteri (1705–1742) érsek teljes könyvtárakat vásárolt meg erre a célra, egyesítve kolostori könyvtárakkal. A könyvanyag együtt volt a nyilvános könyvtár megnyitására, amikor bekövetkezett a forradalom, és az összegyűlt könyvállományt, mint egyházi és nemesi javakat, konfiskálták, létrehozva a „népkönyvtári elosztó központot” (*dépôt littéraire*). A forradalom elől a városból elmenekült Calvet később hazatért, és Avignonban is halt meg. Halálakor a konfiskált könyvállomány – amely mindenütt Franciaországban egy új, városi nyilvános könyvtári alapjául szolgált – mellett, mint a közkönyvtár alapja, ott volt az ő hagyatéka is. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy a közösségi szándékot kifejező forradalom ugyanazt akarta, mint azok a magánszemélyek, akiknek a tulajdonát ugyanazon cél jegyében elkobozták, csak hogy ez a dokumentum együttes köztulajdonként „állami” volt (*domain public national*), és nem helyi (*domain public municipal*). Hosszú évtizedek teltek el, amíg a gyűjtemény jogilag is az akkor már száz évvel előbb élt főpapok szándékával egyező státuszt nyert: városi nyilvános könyvtár és múzeum lett.

Rövid tanulmányomban szerettem volna bemutatni azt az európai könyvtártörténeti folyamatot, amelynek vége a kultúra polgári nyilvánossága, illetve ennek egyik záloga, a nyilvános könyvtárak léte. A könyvek közös használata ismert volt az ókortól kezdődően, számos érdekes, egy-egy művelődéstörténeti korszakra jellemző formát hoztak létre az idők folyamán. A Magyar Királyságban és Erdélyben ugyanilyen könyvtárakat alapítottak főurak, főpapok, tudósok, városi vezetők.

Klimo György könyvtáralapítása tehát egy művelődés-, illetve könyvtártörténeti folyamat – azt mondhatnánk – természetes pillanata. Ezt a természetességet persze roppant összetett történeti és emberi háttérben kell látni. A török kiűzése után a

²⁷ DE PASQUALE 2013.

Magyar Királyság főpapjainak nem egyszerűen egy új egyházat kellett megszervezniük, és a püspöki székhelyeket újjáépíteni. A főpapok többsége a magyar arisztokrácia családjaiból került ki. Klimó azonban már az új egyházat építeni akaró mecénásoknak, és persze tehetségének köszönhetően egyszerű családból származott. Egyetemes katolikus anyaszentegyháza pozíciójának javításáért, saját honfitársai kulturális felemeléséért egyidejűleg érzett felelősségérzete együtt élt benne az uralkodó tiszteletével, és a magyar kultúra intézményes megerősítésének szándékával. Könyvtáralapításával megelőzte a többi főpapot (Eszterházy Károly, Batthyány Ignác), és azokat, akik saját vallási közösségük támogatását hasonló úton képzelték el (Teleki Sámuel, Samuel Bruckental).

IRODALOM

- ADAM 1973 ADAM, Paul: L'Humanisme à Sélestat. L'Ecole. Les humaniste. La bibliothèque. 3e. éd. Sélestat, 1973.
- ARNOLD 1971 ARNOLD, Klaus: Johannes Trithemius (1462–1516). Würzburg, 1971 (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg. Bd. 23.)
- BARBIER 2013 BARBIER, Frédéric: Histoire des bibliothèques d'Alexandrie aux bibliothèques virtuelles. Paris, 2013 (Collection Histoire)
- BARBIER–DUBOIS–SORDET 2015 De l'argile au nuage: une archéologie des catalogues (IIe millénaire av. J.-C. – XXIe siècle). Ouvrage publié à l'occasion des expositions organisées par la Bibliothèque Mazarine et la Bibliothèque de Genève. Paris, 13 mars – 13 mai 2015 et Genève 18 septembre – 21 novembre 2015. Sous la dir. de Frédéric BARBIER, Thierry DUBOIS, Yann SORDET. Paris, 2015.
- BEHRENDT 1959 BEHRENDT, Roland: The Library of Abbot Trithemius. *The American Benedictine Review*, 10 (1959) 67–85.
- BESOLD 1626 BESOLDUS, Christianus: Discursus politici singulares de informatione et coactione ... Argentorati, 1626.
- BIBLIOTHECA VADIANI 1973 Bibliotheca Vadiani. Die Bibliothek des Humanisten Joachim von Watt nach dem Katalog des Josua Kessler von 1533. Unter mitwirkung von Hans FEHRLIN und Helen THURNHEER bearb. von Verena SCHENKER-FREI. St. Gallen, 1973 (Vadian-Studien. Untersuchungen und Texte. 9.)
- DE PASQUALE 2013 DE PASQUALE, Andrea: Le biblioteche pubbliche nell' »Italia nord-occidentale nell' XVIII secolo: servizi e gestione. In: *Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca. Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi*. Convegno internazionale. Parma, 20–21 maggio 2011. A cura di Frédéric BARBIER, Andrea DE PASQUALE. Parma, 2013, Museo Bodoniano (Caratteri 8.) 209–228.
- FRICIUS 1953 Andreae Fricii Modrevii Commentariorum de republica emendanda libri quinque. Vol. I. Ed. Casimirus KUMANIECKI. Warszawa, 1953.

- GROSSMANN 1975 GROSSMANN, Maria: Humanisme in Wittenberg 1485–1517. Nieuwkoop, 1975.
- HARTWEG 1984 HARTWEG, Franz: Das Bildungsangebot in Schlettstadt in der zweiten Hälfte des XV. und im XVI. Jahrhundert. In: *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*. Symposium Wolfenbüttel 1981. Hrsg. von Ludger GRENZMANN, Karl STACKMANN. Stuttgart, 1984 (Germanistische Symposien. Berichtsbände 5.) 215–224.
- HOBSON 1949 HOBSON, Geoffrey D.: „Et amicorum”, *The Library*, 5. series, Vol. IV, No. 2, 1949, 87–99.
- HOLIK 1923 HOLIK, Florian: Die erste gelehrte Gesellschaft in Ungarn. *Ungarische Jahrbücher*, 2 (1923) (Berlin-Leipzig) 383–399.
- HUMPHREY 1559 HUNFREDUS (HUMPHREY), Laurentius: *Optimates sive de nobilitate*. Basileae, 1559.
- IPERT 2010 IPERT, Stéphane: La bibliothèque du Musée Calvet d’Avignon de 1789 à aujourd’hui: une situation juridique originale. In: *„Je lègue ma bibliothèque à ...” Dons et legs dans les bibliothèques publiques*. Actes de la journée d’études annuelle „Droit et patrimoine” organisée le 4 juin 2007 à l’École normale supérieure Lettres sciences humaines, Lyon, par l’École nationale supérieure des sciences de l’information et des bibliothèques et le Centre de conservation du livre, sous la direction de Raphaële MOUREN. Arles, 2010. (Kitab Tabulae)
- KIRCHERORDNUNGEN (Braunschweig) 1955 Die evangelischen Kircherordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von Emil SEHLING. 6. Bd. I. Hälfte. Die Welfischen Lande. 1. Halbband. Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg. Tübingen, 1955.
- KIRCHERORDNUNGEN (Preussen) 1911 Die evangelischen Kircherordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von Emil SEHLING. 4. Bd. Das Herzogtum Preussen. Polen. Die ehemaligen polnischen Landesteile des Königreichs Preussen. Das Herzogtum Pommern. Leipzig, 1911. (reprint 1970)
- LUTHER 1899 Martin Luthers Werke. Hrsg. von Joachim Karl Friedrich KNAAKE (et alii.) Weimarer Ausgabe. Bd. 15. 1899.
- MEYER 1976 MEYER, Hubert: *Beatus Rhenanus (de Sélestat) et sa bibliothèque*. *Librarium*, 19 (1976) 21–31.
- MONOK 2007a MONOK, István: Qu’est-ce qu’un bibliothécaire en Hongrie à l’époque moderne (XVIe–XVIIIe siècle)? *Histoire et civilisation du livre. Revue internationale*, 3 (2007) 319–328. p.
- MONOK 2007b MONOK István: Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon? In: *„Mert a szívnek teljességéből szól a száz.” Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára*. Szerk. BARÁTNÉ HAJDU Ágnes. Szeged, 2007. 156–164
- MONOK 2009 MONOK István: „Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum” Az „et amicorum” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról. In: *Humanizmus és gratuláció. Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*. Szerk. CSÁSZTVAY Tünde – NYERGES Judit. Budapest, 2009. 266–276.
- MONOK 2012 MONOK, István: L’uso pubblico dei libri nell’Ungheria del Cinque e Seicento. *La Bibliofilia*, CXIV(2012) Nr. 2. 215–229.

- NAUDÉ 1627, 1644 NAUDÉ, Gabriel: *Advis pour dresser une bibliothèque ...* Paris, 1627; 1644.
- NEBBIAI 2006 NEBBIAI DELLA GUARDA, Donatella: *Lecture e circoli eruditi tra quattro e cinquecento: a proposito dell'Ex libris „et amicorum”*. In: *I luoghi dello scrivere da Francesco Petrarca agli albori dell'età moderna*. Atti del Convegno internazionale di studio dell'associazione italiana dei Paleografi e Diplomatisti, Arezzo, 8–11 ottobre 2003, a cura di Caterina TRISTANO, Marta CALLERI, Leonardo MAGNIONAMI. Spoleto, 2006. 375–395.
- NUOVO 2006 NUOVO, Angela: „Et amicorum”: *Construzione e circolazione del sapere nelle biblioteche privata del cinquecento*. In: *Libri, biblioteche e cultura degli ordini regolari nell'Italia moderna attraverso la documentazione della Congregazione dell'Indice*. Atti del Convegno Internazionale, Macerata, 30 maggio – 1 giugno 2006, a cura di Rosa Maria BORRACCINI, Roberto RUSCONI. Città del Vaticano, 2006. (Studi e testi, 434.) 105–127.
- PERALDUS 1567 PERALDUS, Guilielmus: *Summa virtutum ac vitiorum*. Antverpiae, 1567.
- PETRARCHA 1585 PETRARCHA, Franciscus: *De remediis utriusque fortunae libri II*. Lugduni, 1585.
- PETSCHAR 1999 Der Zettelkatalog: ein historisches System geistiger Ordnung. Hrsg. von Hans PETSCHAR, Ernst STROUHAL, Heimo ZOBERNIG. Wien, 1999.
- PETZ 1886 PETZ, Johann: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Bücherei des Nürnberger Rates. 1419–1538. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 6 (1886) 138.
- RADLACH 1895 RADLACH, Otto: *Die Bibliotheken der evangelischen Kirche in ihrer rechtsgeschichtlichen Entwicklung. Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 12 (1895) 153–173.
- ROTT 1971 ROTT, Jean: *Sources et grandes lignes de l'histoire des bibliothèques publiques de Strasbourg détruites en 1870. Cahiers alsaciens d'archéologie, d'art et d'histoire*, 15 (1971) 145–180.
- SORDET 2014 SORDET, Yann: *Le premier acte de “donation au public” de la bibliothèque de Mazarin (1650). Histoire et civilisation du livre*, 10 (2014) 93–112.
- SPANGENBERG 1594 SPANGENBERG, Cyriacus: *Ander Theil des Adelspiegels*. Schmalkalden, 1594.
- STAIKOS 2004–2013 STAIKOS, Konstantinos Sp.: *The History of the Library in Western Civilization. From Minos ... to Michelangelo*. Transl. by Timothy Cullen. Vol. I–VI. New Castle (Delaware), 't Goy-Houten, Athen, 2004–2013.
- VIZKELETY 2008 VIZKELETY, András: *Die Fraternitas XXIV plebanorum civitatum regalium in Oberungarn und der Handschriftenbestand Zipser Pfarreibibliotheken*. In: *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*. Vom 30. November bis 2. Dezember 2006 am Max-Planck-Institut für Geschichte eine Tagung zum Thema Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter. Hrsg. von Nathalie KRUPPA. Göttingen, 2008. 327–338.

WUSTMANN 1906

WUSTMANN, Gustav: Geschichte der Leipziger Stadtbibliothek. Bd. 1. *Neujahrsblätter der Bibliothek und des Archivs der Stadt Leipzig*, 2 (1906) 1–122.

ZIMMERMANN 1959

ZIMMERMANN, Erich: Hinrich Murmester und die älteste Hamburger Stadtbibliothek (1478/81). In: *Libris et Litteris. Festschrift für Hermann Tiemann*. Hrsg. von Christian VOIGT, Erich ZIMMERMANN. Hamburg, 1959. 40–49.

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánló (Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes).....	7
Köszöntő (Dr. Udvardy György)	9
KÖNYVTÁRTÖRTÉNET – A PÉCSI KÖNYVKULTÚRA A 18–19. SZÁZADBAN	11
Monok István: A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században.....	13
Schmelczer-Pohánka Éva: „ <i>Mennyire szép odabent! Mily nagy a hírneve kint!</i> ” A pécsi püspöki bibliotéka alapításának korabeli ismertetései és recepciói.....	25
H. Simon Katalin: A Szombathelyi Püspökség szerepvállalása Szombathely kulturális életében a 18. század végén.....	47
Kocsis Éva: Mátyás Flórián kutatásai és könyvtára Pécsen.....	61
Gergely Zsuzsanna: Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény	89
OKTATÁS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	97
F. Dárdai Ágnes: Pécsi vonatkozású történelemtankönyvek a Pécsi Püspöki Joglyceumban (1865–1922).....	99
Egyed Emese: A fegyelmezett világ munkása. Daniele Concina a színjátszás veszedelméről.....	113
Boda Miklós: Az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára Balogh Károly (1879–1944) irodalomtörténész és műfordító életében....	129
JOG- ÉS HADTÖRTÉNET	147
Kiss Gábor: A 19–20. század kánonjogi műveltsége Pécsen.....	149
Pókecz Kovács Attila: Huszty István <i>Jurisprudentia Practicájának</i> hatása a 18. századi jogi oktatásra.....	163
Tegzes Ferenc: A <i>Világháború Heti Postája</i> képanyaga. Egy újabb érték a Klimo Könyvtár kincses ládjából.....	177
IRODALOMTUDOMÁNY	199
Maczák Ibolya: A méhkirálynő édes uralma. Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott temetési beszéd a Klimo Könyvtárban.....	201
Nagy Imre: Az Olvasó, a Cenzor, a Könyvek és „ <i>egy gonosz lelkű Pap</i> ” (Szerzői szerepek Alexovics Vazul A 'Könyvek' Szabados Olvasásáról című könyvében)	209
Hartvig Gabriella – Jankovits László: A bárd és a magyarok. Michael Denis <i>Protepticonja</i> a Klimo Könyvtárban.....	217
A KLIMO KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉHEZ KAPCSOLHATÓ SZEMÉLYEK	243
Borsy Judit: Koller József nagyprépost francia kapcsolatai. Francia levelek a Klimo Könyvtárban.....	245

Hencz Enikő: Mit ajánlhatott Dobai Székely Sámuel Klimó György pécsi püspöknek? Dobai Székely Sámuel könyvtárának kínálata.....	267
T. Papp Zsófia: Agyich István kéziratosa a Klimó Könyvtárban. <i>Ille vir est, quem Phoebus amat, cui Pallas amica est.</i>	277
TÖRTÉNETTUDOMÁNY.....	321
Nagy János: Baranya vármegye követei az 1751. évi országgyűlésen	323
Vitári-Wéber Adrienn: Egy főpapi magángyűjteménytől a (nyilvános) múzeum felé. A pécsi püspöki könyvtár numizmatikai gyűjteménye a kezdetektől 1918-ig.....	335
A KÖTET SZERZŐI.....	385